

מלחמת "חומת מגן" - דילמת ג'נין

(תגובה למאמרו של הרב מיכאל אברהם)

בגיליון יד של 'צהר' צולל הרב מיכאל אברהם בעומקה של הלכה, ומנסה לפצח סוגיה קשה ומורכבת הקשורה במלחמת "חומת מגן" בג'נין. כפי שכותב הרב במאמרו, חובה עלינו לדון בשאלה זו ברובד ההלכתי, ולא להסתפק רק בהיבטים מוסריים הקשורים לסוגיה זו. אולם, לצערי אני מתקשה להבין את מסקנתו ההלכתית. בגוף המאמר ישנו דיון בדין 'רודף' וגדריו השונים. המאמר דן באפשרות שהיה מותר להפציץ את הבתים מן האוויר כדי להימנע מלוחמה בשטח בנוי. הנימוק שהובא במאמר היה משום דין 'רודף' ולא מדין "היתרי מלחמה".

גם הגר"ש ישראלי העלה אפשרות דומה בתשובה שכתב¹, והוא מתיר פגיעה באנשים חפים מפשע כאשר הרודפים הישירים תופסים מחסה מאחורי גבם. אולם בסוף התשובה משמע שהגר"ש ישראלי נוטה לאפשרות אחרת, ועיקר הסברו של הגר"ש ישראלי הוא שמדובר במלחמה, ואין כל צורך בשעת מלחמה לדקדק ולהבדיל בין דם לדם:

אבל במהלך מלחמה, כשצרים על עיר וכיוצא בזה - אין שום חובה, ואין גם שום אפשרות לדקדק בדבר.

א. בין מלחמת מצוה לדין 'רודף'

לעניות דעתי, המפתח ההלכתי היחידי להכרעה המוסרית במלחמת "חומת מגן" נעוץ בכללי ההלכה של מלחמת מצוה. לא ניתן להסביר מצב של "מבצע צבאי" כמו שהיה בג'נין כחלק מדין 'רודף'². הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (פרק א) מציין מקרים שונים הקשורים לדין 'רודף'. כל המקרים המופיעים בהלכותיו מתייחסים אל היחיד. הרמב"ם מציין מקרים שהיחיד³ מתכוון להרוג את חברו, ומאותו רגע חל עליו דין 'רודף', וכן מקרה שבו אשה מעוברת מסתכנת על ידי עוברת וכו'. בשני המקרים הללו, אנו מתארים סכנה האורבת על היחיד מפני חברו שקם עליו להורגו, או מפני גורם טבעי כמו לידה שהיא מאיימת על חייה של המעוברת. מאידך, בהלכות מלכים הרמב"ם מפרט בהרחבה את דין מלחמת מצוה, ואלו דבריו (הל' מלכים ה, א):

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

אחת הדוגמאות המובאות באותה הלכה היא "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

האם לדעת הרמב"ם, אומה שיוצאת להילחם נגד עם ישראל חל עליה דין 'רודף'?! מפשט הגמרא בסוטה ומלשונו הנהירה של הרמב"ם עולה, שאין כל קשר של סיטואציה כזו לדין 'רודף'. יש כאן גדר של "מלחמת מצוה", שהוא אחר ושונה לחלוטין. מדוע אם כן, הרמב"ם אינו רואה במלחמת מגן סעיף של דין 'רודף'?! נדמה שניתן להבחין בין שני הדינים: דין מלחמה שייך דווקא כשמדובר ביחס להגנה על ציבור, ומצד שני, דין 'רודף' מתייחס לזכותו וחובתו של היחיד או על קבוצת אנשים להגן על עצמם. לפי הקריטריון שקבע הרמב"ם, מלחמת 'חומת מגן', שמטרתה המוצהרת הייתה להגן על האוכלוסייה היהודית מפני אויב המבקש את נפשם, מוגדרת כמלחמת מצוה. נכון שלא מדובר כאן במלחמה רגילה שבין שני צבאות. זו מלחמה לאומית בסגנון אחר, שמעורבים בה אזרחים שחלקם חף מפשע. החיילים הנלחמים שותפים למלחמת מצוה משום שמלחמתם היא כדי להגן על ישראל מיד צר שבא עליהם.

אם נסביר אחרת ונאמר שיש כאן דין 'רודף', מי התיר לחיילי צה"ל להגיע לג'נין כדי להילחם? אילו חיילי צה"ל היו נמנעים מלהיכנס לג'נין, הם לא היו נאלצים לפגוע בחפים! הגע עצמך, כאשר אדם יודע שאם הוא ילך בדרך מסוימת הוא עלול להיקלע למצוקה, ומשהו עשוי לפגוע בו, ותוך כדי מאבק ייפגעו חפים מפשע, האם ההלכה תתיר לו ללכת להסתכן?! אם ההגדרה ההלכתית היא מדין 'רודף', עדיף שחיילי צה"ל לא

¹ התורה והמדינה חלק ג, "פעולות תגמול לאור ההלכה" וכן ב"עמוד הימיני" (סי' טז).

² אין אני חולק על האפשרות של "רודף קולקטיבי", אלא כל השגתי מתייחסת ליישום של הדין במסגרת מלחמה או מבצע צבאי.

³ הגדרת 'יחיד' אינה כמותית אלא מהותית. גם קבוצה של אנשים המאוימת על ידי רודף או רודפים מוגדרים כיחידים, אולם כאשר מדובר באיום על הציבור התמונה שונה.

יכניסו את עצמם למציאות של דין 'רודף', ובכך לא יאלצו לפגוע בחפים מפשע. חיילי צה"ל נכנסו לגנין כדי להילחם מלחמת מצוה, ולכן כללי המשחק שייכים לדין מלחמת מצוה ולא לדין 'רודף'. עוד כותב הרב מיכאל אברהם:

אמנם בנידון דין השאלה מעט שונה: הפעולה תבוצע בהצלחה בכל מקרה. השאלה היא האם לסכן חייליים או להסתכן בפגיעה בחפים מפשע. מסתבר אם כן, מטרות המלחמה הישירות בכל מקרה תושגנה, והנידון הוא חייהם של חיילים יחידים. על כן לא ברור שהיתרי המלחמה רלוונטיים כאן (אם כי, בהחלט אפשרי שכן).

מהו היסוד לתלות את "היתרי המלחמה" בתוצאותיה? גם כאשר המטרה תושג עדיין זו מלחמה ולכן האחריות המלאה מוטלת על קברניטי המלחמה. אם מדובר בדין "היתרי מלחמה" השיקולים הם רחבים, וההכרעה בשטח אינה תלויה כלל בחייל הפשוט, אלא במנגנון צבאי מדיני ששיקוליו רחבים יותר משיקולי החייל הפשוט. הגורמים המדיניים והצבאיים שוקלים במשקפים אחרים ובכלים שונים, אם להילחם מן הקרקע או להפציץ. לא ניתן למדוד ולשער על פי שיקולים מקומיים. ישנם שיקולים נוספים שהתעלמות טוטאלית מהם, עלולה לשתק את מנגנון ההרתעה של מדינת ישראל.

ב. סירוב פקודה משיקולים מוסריים ומבצעיים

לאור דבריו הראשונים כותב הרב מיכאל אברהם בזהירות:

אמנם ההכרעה במקרה הנדון נתקבלה על ידי הדרגים הגבוהים ביותר בצבא ובממשלה. אולם אם ההכרעה ההלכתית הנכונה היתה שיש להפציץ מלמעלה ואין מקום לסכן חייליים, ישנו מקום לשיקול זהיר של סירוב פקודה במצב כזה (זה לא גרע מפקודה לחלל שבת. ושבת הרי נדחית בפני פיקוח נפש). זו כבר הכרעה שנוגעת לשטח עצמו (וכמובן, אין להתעלם גם מצדדים של שמירת המדקם העדין של המשמעת הצבאית בתקופה זו, ואכ"מ).

ואכן ברור שאם נגדיר להלכה, שמלחמה זו היא מדין 'רודף', נוכל לומר שההכרעה תינתן על ידי הגורמים בשטח, שהם אלו המסתכנים בפועל. אולם לעניות דעתי, זו טעות להגדיר סיטואציה זו כהרחבה של דין 'רודף'. **ולכן אסור לחיילים לסרב פקודה, מפני שההכרעה נופלת על כתפיהם של הגורמים המדיניים והצבאיים.** כאן בהחלט אני רואה את תפקידו של הרב הצבאי הראשי או הרבנות הראשית להדריך את הממסד, ולתת לו את הכלים הדרושים כדי שיוכל להכריע נכונה. אך אין זו אחריותו של החייל, ואין בסמכותו לעשות דין לעצמו בשעת מלחמת מצוה. הרב מיכאל אברהם במאמרו, מדגיש את היחס שבין הפרט והכלל, וזה בדיוק החילוק שבין דין רודף לדין מלחמה, בין איום על היחיד לבין איום על הציבור. במקרה דידן החייל נדרש לסמוך על המערכת המדינית והצבאית. מי שהיה בסמכותו לקרוא לחייל לשדה הקרב ולהסתכן, הוא מופקד להדריך את החיילים ולתת להם פקודות. האחריות הזו היא מרגע פתיחת המלחמה ועד סיומה.

התפיסה הייחודית של דין מלחמה יש לה השלכות נוספות מכיוונים אחרים. ישנו דיון רחב בראשונים ובאחרונים האם אדם רשאי לסכן את עצמו כדי להציל את חברו⁴. אחת התשובות המפורסמות נכתבה על ידי הרדב"ז בתשובה (ח"ג סי' תרכה). לדעתו, אין להתיר לאדם לסכן את עצמו כדי להציל את חברו. מה יהיה הדין של פצוע ששרוע בשטח בעת מלחמה? האם נאמר לחייל שלא לסכן את עצמו כדי להציל את חברו?

הרב אליעזר יהודה וולדינברג התייחס לסוגיה זו (שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' נז) וכותב:

ומכיון שכן מסתבר לומר, דכשם שאי אפשר ללמוד מהמותר במלחמה למקום אחר, כך אי אפשר גם ללמוד מהאסור במקום אחר לגבי מלחמה, וכשם שהכלל של "וחי בהם" לא חל במלחמה, כך הכלל של "חיך קודמים" גם כן לא חל במלחמה, אלא כאיש אחד מחויבים למסור כל אדם ואדם את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו, ונכנס זה גם כן בכללי הלכות ציבור והנהגת המדינה ותקנתה.

התוצאות הישירות של מלחמה לצערנו תמיד קשות. אין מלחמה ללא שפיכות דמים. נמצא, שהכלל הרגיל של "וחי בהם" אינו קיים, שאם לא כן, כיצד ניתן לצאת למלחמה ולהסתכן? ולכן, אם הגורם הצבאי חושב שחשוב יותר שלא להפקיר פצועים בשטח, לא ניתן לדון בכללי ההלכה הרגילים, ולאסור על החייל להכניס את עצמו למצב של סכנה כדי להציל את חברו.

ההחלטה הזו מסורה אך ורק להנהגה שהוציאה את החיילים לשדה הקרב. וכלשונו של בעל ה"ציץ אליעזר": "ונכנס זה גם כן בכללי הלכות צבור והנהגת המדינה ותקנתה".

⁴ ב"י חו"מ סי' תכו; סמ"ע שם סי' ק"ב; ערוה"ש סעי' ד; תורה תמימה ויקרא יט, טז; ועוד.

ומה יאמר הרב מיכאל אברהם ביחס ללוחמה בגנין? אם אנו יודעים שהפעולה תבוצע בהצלחה בכל מקרה, ומטרותיה הושגו, והנידון הוא חיי החיילים האם נאמר גם שאין חייל רשאי לסכן את עצמו כדי להציל את חברו שכן אין כאן גדר של מלחמה?! ואם לדעתו יש כאן מלחמת מצוה מה לדין 'רודף' במקום מלחמת מצוה? מי מהפוסקים מחבר בין מלחמת מצוה לבין דין רודף? יש כאן מין בשאינו מינו! לדברינו, ברור הדבר שאותם חיילים הגיעו להילחם מלחמת מצוה, ולכן הם חייבים לציית למפקדיהם המבצעים את ההוראות של הדרג המדיני והצבאי. ההנהגה שהוציאה את אותם חיילים לקרב, היא זו שאחראית על כללי העבודה. המבצע הצבאי מוגדר מראשיתו ועד סופו כמלחמת מצוה. לכן, לעולם לא נראה את האויב כ'רודף' אלא כלוחם, ואת החיילים לא נראה כנרדפים, אלא כשותפים מלאים למלחמת מצוה.

סיכום

- א. מלחמת "חומת מגן" היתה מלחמת מצוה מראשיתה ועד סופה.
- ב. אין כל קשר בין דין 'רודף' לדין מלחמת מצוה.
- ג. ההחלטות במלחמת מצוה מסורות להנהגה המוציאה את הצבא למלחמה.
- ד. אסור לחייל לסרב כל פקודה במהלך מבצע צבאי, גם במקרה שנדמה לו שהדרג המדיני קיבל החלטה שהיא שגויה בעיניו⁵.
- ה. תפקידה של הרבנות הראשית והרבנות הצבאית הוא להדריך את הממסד המדיני והצבאי⁶.

כמובן, כל תגובתי איננה לפסיקת הלכה אלא בגדר "דרוש וקבל שכר". ונזכה שתצא הוראה מפוסקים שביכולתם להכריע בשאלות מורכבות וסבוכות אלו.

⁵ ברור שיש לסרב לכל פקודה צבאית הגורמת לחייל לעשות עבירה. וכמו שפסק הרמב"ם: "דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודמים" (הל' מלכים ג, ט). בדרך כלל חייל דתי יכול להיקלע למצבים מביכים אלו, בפקודה פרטית שהוא מקבל ממפקדו הישיר. במקרים אלו, יש לחייל את הכלים לאמוד את מטרת הפקודה. אבל כאן מדובר בפקודה המתייחסת ישירות לתכסיסי הלוחמה, ולכן אין באפשרותו של החייל לאמוד את הפקודה, את מטרותיה ואת השלכותיה.

⁶ כמובן, הדבר תלוי בקשר שקיים בין המוסד הרבני למערכת הצבאית והפוליטית. אולם גם אם קיים נתק בין המוסדות, אין אחריות זו נופלת לעולם על כתפיו של החייל הלוחם. הממסד הרבני מחויב לבנות קשר אמיץ עם הממסד השלטוני כשם שרב מחויב לקשר אמיתי עם בני קהילתו על מנת שיוכל להיות גורם משפיע.